

Aspecten van Joods leven in Midden-Limburg, 1275-2018

Hein van der Bruggen

Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2021, 373 pagina's, ISBN9789087049645, € 35,00

Deze dissertatie van voormalig advocaat Hein van der Bruggen (1949) is een monument voor de stad Roermond en haar omgeving. Toen hij in 2005 zijn eerste artikel over Joods Roermond schreef, was er nog maar weinig bekend over de thematiek. In de volgende jaren heeft hij de ter beschikking staande archieven, collecties en kranten diepgaand onderzocht. Ook heeft hij interviews gehouden met nog levende familieleden en is begonnen met het leggen van Stolpersteine (struikelstenen) voor de gedeporteerde en vermoorde joden van Roermond. Zo heeft hij overtuigend laten zien dat geschiedenis bij de eigen voordeur begint. Hij heeft de doden tot leven gewekt. Door hen weer een 'gezicht te geven', heeft hij het drama van de Holocaust in Roermond en Midden-Limburg tastbaar gemaakt. Zijn portretten van vermoorde joodse families zijn buitengewoon indringend en goed beschreven.

Volgens promotor Ernestine van der Wall, als hoogleraar in de cultuur en de geschiedenis van het christendom verbonden aan de Universiteit Leiden, staat de dissertatie van Van der Bruggen in de onderzoekstraditie van het werk van historici als Fred Cammaert (*Het verborgen front*, 1994) en Herman en Annelies van Rens (*Vervolgd in Limburg*, 2013). Dat klopt voor de periode van de Tweede Wereldoorlog, maar het proefschrift als geheel sluit eigenlijk meer aan bij mijn eigen boek *Joods leven in Maastricht* (1990). Beide studies gaan terug tot het middeleeuwse verleden. Maastricht en Roermond hadden al een joodse bewoning vanaf 1250-1275. In Roermond is er enkel de vermelding van ene Yacobus de Ruremonde, terwijl er in Maastricht sprake was van een gemeenschap met een eigen synagoge. Toen de pestpogroms vanaf 1350 de joden verdreven uit West-Europa, kwam er rond 1650 weer een nieuwe, inciden-

tele aanwezigheid. In feite hielden beide steden hun poorten gesloten tot de komst van de Fransen in 1794. Pas daarna konden joden zich ongehinderd vestigen in zowel Maastricht als Roermond. De staatkundige verandering van 1794-1796 was bepalend voor het lot van de joden in Limburg. Door de komst van de Fransen en de annexatie bij het Franse keizerrijk kregen zij gelijke rechten en moesten ze een vaste familienaam aannemen.

Dit alles bepaalde de opzet van de dissertatie. Het boek valt grofweg uiteen in twee delen. Het eerste deel beslaat de periode van de late dertiende eeuw tot aan de late achttiende eeuw. Als direct gevolg van een gebrek aan primaire bronnen is dit deel noodgedwongen globaal van opzet en ook enigszins fragmentarisch van karakter. Het tweede deel beslaat de periode vanaf de Franse overheersing tot de vroege eenentwintigste eeuw. Deze periode wordt door van der Bruggen onderverdeeld in vijf tijdvakken: 1794-1839 (gelijkberechtiging en emancipatie), 1839-1918 (integratie, assimilatie en jodenhaat), 1918-1940 (het interbellum), 1940-1945 (vervolging en een vergelijkend perspectief) en 1945-2018 (zonder toekomst in Roermond). Sinds 1987 is er alleen in Maastricht nog een synagoge voor de eredienst, die gebruikt wordt door de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge Limburg. De synagoge in Roermond wordt als monument beheerd door de Stichting Rura. Net als bij de synagoge in Meerssen is er historisch besef aanwezig bij de

gemeente, maar ontbreken de middelen om de synagoge uit te bouwen tot een educatief centrum.

Het diachronisch perspectief – het onderzoek door de tijd heen – dat in deze dissertatie wordt toegepast is instructief. Het laat ons de constante, maar ook wisselende factoren zien in het leven van de joodse gemeenschap, die zich omringd wist door een overweldigende katholieke meerderheid. Antisemitisme, zo blijkt, heeft primair te maken met ontwikkelingen binnen deze meerderheidsgroep in plaats van het doen en laten van de joden zelf. Er is wél een verschil in de onderzoeksaanpak van de dissertatie en mijn boek uit 1990. Ik heb me toentertijd vooral gebaseerd op joodse bronnen en Van der Bruggen baseert zich vooral op niet-joodse bronnen. Hierdoor kon ik iets meer van ‘binnenuit’ het verhaal vertellen, terwijl Van der Bruggens verhaal meer het wij-zij-perspectief hanteert bij gebrek aan specifiek joods archiefmateriaal uit Roermond.

Hoe zagen de verhoudingen tussen de katholieke en de joodse gemeenschappen in Roermond eruit gedurende de eeuwen? Het samenleven tussen katholieken en joden is een aaneenschakeling van welkom heten, profiteren, isoleren en verstoten. Uiteindelijk zelfs van vervolgen en vermoorden ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Over de middeleeuwse periode kunnen we enkele kanttekeningen maken, want Van de Bruggen mist belangrijke

werken zoals de *Germania Judaica* (1987-2003), dat gegevens bevat over het Gelders territorium, en het recentere boek van Christoph Cluse (*Studien zur Geschichte der Juden in mittelalterlichen Niederlanden*, 2000). In beide boeken wordt duidelijk gemaakt dat de aanduiding 'Jude' of 'Jodenstraat' niet altijd betekent dat er joden woonachtig zijn geweest. Die aanduiding werd immers ook meer in het algemeen gebruikt voor vreemdelingen.

Joodse aanwezigheid in Roermond bleef tot 1817 spaarzaam. Dat had alles te maken een edict van Alva uit 1570, waarin vestiging van joden verboden werd in het Spaanse en later Oostenrijkse Overkwartier. Dat is een groot verschil met de Gulikse gebieden van Limburg, waar joden zich vanaf 1580 onder voorwaarden met een verblijfsvergunning (Geleitbrief) konden vestigen. In een Geleitbrief die overgeleverd is, die van Izack Juden zu Urmundt (Oud-Urmond) uit 1688, wordt uitgebreid beschreven wat joden mochten doen en vooral ook wat ze moesten laten. In 1693 kregen vijf gezinnen in Sittard en een in Oud-Urmond een vergelijkbare instructie. Navrant is het om in de dissertatie van Van der Bruggen te lezen dat joodse handelaren in Ool in 1770 als vee werden behandeld als ze de veerpont gebruikten over de Maas. Zelfs in de Franse tijd werden in Roermond twee joodse handelaren, vader Moyses en zijn zoon Bernard Hertzdahl uit Sittard, valselijk beschuldigd van handel in goud en zilver, terwijl zij handelaren in laken

waren (marchand de draperie). Er waren vier rechtszaken nodig om hen vrij te pleiten. Van een gelijkwaardige behandeling van joden en niet-joden was in Roermond nog geen sprake.

De komst van de slager Charles (of Lazerus) Valck (of Falck) en diens vrouw Sara Combrich met hun kinderen Antoinette en Levij in oktober 1817 leidde eindelijk tot de eerste blijvende vestiging van joden in Roermond. In 1827 werd ter stede een zelfstandige joodse gemeente gevestigd, die in 1830 29 leden telde. Uiteindelijk zou de joodse gemeente Roermond, met inbegrip van enkele joden die elders in Midden-Limburg woonden, uitgroeien tot ruim 140 leden in het midden van de negentiende eeuw. De relatief gunstige ligging van Roermond aan rivier- en landwegen, met binnen een straal van 25 kilometer geen concurrerend streekcentrum, bood volop kansen aan personen die werkten in de detailhandel, een sector waar juist de joodse inbreng van belang was. In 1833 vestigden zich vanuit Lommel Samuel Goudsmit, geboren in Veghel, met zijn vrouw Bruintje Lehman. Zij zijn de stamouders van een geslacht dat generatie op generatie prominent in Roermond aanwezig is geweest. Andere joodse families uit Roermond zijn Goldstein, Neuman, Bloemendal, Cohen, Horn, Stern, Straus, Silverberg, Voorzanger, Leviticus, Goedhart, Hertzberger en Hiegentlich. In 1853 kreeg de joodse gemeente een volwaardige synagoge in de Hamstraat. Dit bouwinitiatief werd gesteund door de provinciale overheid en

door bijdragen van het koningshuis, maar vooral ook door giften van de eigen leden. In kwantitatief opzicht was het aandeel van joden in Limburg als geheel behoorlijk in de negentiende eeuw: Maastricht telde ongeveer 400 joodse ingezetenen, Sittard bijna 200, Roermond 140, Venlo 135, Meerssen 125, Eijsden meer dan 100, Gulpen 80, Heerlen ruim 60, Beek ruim 30, Gennep 30 en Grevenbicht 12. Joden in Roermond waren destijds meestal kleine middenstanders, maar ook wevers en naaisters.

Aan het begin van de twintigste eeuw was de joodse gemeente Roermond in omvang gekrompen, maar diegenen die gebleven waren, waren uitgegroeid tot gevestigde burgers van de stad. Ze werden over het algemeen met respect behandeld en deden mee aan het sociale verkeer in de stad. De schrijver Jacob Hiegentlich, geboren in 1907, volgde onderwijs op het Bisschoppelijk College Roermond. Het opgroeien in deze overwegend katholieke omgeving zou hem er later toe brengen om te spreken van 'een verwarrend mêlé van rooms en joods gebeuren'. Ondanks tevredenheid en aanpassing bleef er bij de meeste joden toch altijd ook een vaag onbestemd en onaangenaam gevoel. In zijn boeiende roman *Schipbreuk te Luik*, verschenen in 1938, schreef Hiegentlich dat in zijn geboortestad Roermond de overwinning van de klerikaal-katholieken op de liberale beweging in de tweede helft van de negentiende eeuw tot een herleving van de 'oude reactie' had geleid. Onder die oude reactie ver-

stond hij kennelijk het antisemitisme dat sommige conservatieve katholieken eigen is. De katholieke kerk had geen antwoord geboden op de opkomst van moderne ideologische stromingen in het laatste kwart van de negentiende eeuw, het socialisme en het liberalisme. Met Marx en Rothschild als symboolfiguren van deze nieuwe bewegingen waren het, zo meenden velen, toch altijd de joden die erachter zaten. Zij werden zo gemakkelijke zondebokken voor alles wat mis kon gaan. Overigens heeft Van der Bruggen bevestigd wat de studies van Cammaert en Van Rens al uitwezen: bisdom en een handvol geestelijken hebben tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol gespeeld in het verzet door joden te helpen onderduiken en te redden van een wisse dood.

Wat die oorlogsjaren betreft, komt het vergelijkend perspectief met andere Limburgse steden en steden in oosten en noorden van Nederland iets minder uit de verf. In Roermond hadden de joodse burgers tijdens de jaren 1940-1945 weinig steun te verwachten van de zijde van het openbaar bestuur. Ook het bisdom Roermond heeft, ondanks de inzet en het verzet van kerkelijke bestuurders en geestelijken, niet kunnen voorkomen dat hun overlevingskansen gering waren. Van de Roermondse joden is het merendeel omgekomen door de Nazivervolging. Na de oorlog keerden enkelen terug, maar velen verlieten de stad en emigreerden naar het buitenland of vertrokken naar de randstad. In 1987 werd de Joodse Gemeente Roermond opgeheven en samengevoegd met

de Joodse Gemeente Limburg, die de synagoge in Maastricht als godshuis gebruikte. Bij de voormalige synagoge in de Roermondse Hamstraat is in 2007 een monument van de beeldend kunstenaar Appie Drielsma geplaatst waarmee 133 met de stad verbonden slachtoffers worden herdacht.

Is het onderzoek met betrekking tot de geschiedenis van de joden in Roermond en Midden-Limburg nu klaar? Het antwoord op deze vraag is ontkennend. Zo ligt er een aantal 'nieuwe' archieven te wachten op onderzoek. Te denken valt daarbij aan de onlangs vrijgekomen archieven van Nederlands Beheer Instituut en de Verkaufbücher in het Nationaal Archief te Den Haag, het onlangs geïnventariseerde archief van het Militair Gezag in het Historisch Centrum Limburg te Maastricht en natuurlijk de archieven bij het Gemeentearchief Roermond die nog niet volledig zijn doorzocht, zoals het politiearchief en het archief van het gemeentebestuur.

Er zijn dus nieuwe bronnen openbaar geworden, die vragen kunnen beantwoorden met betrekking tot de rol van het gemeentebestuur, de ambtenaren en de politie in Roermond tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook de rol van de plaatselijke overheid bij de terugkeer en de opvang van joodse overlevenden uit de vernietigingskampen is nooit goed bestudeerd. Denk ook aan de (mogelijke) naheffingen van gemeentelijke belastingen en hoeveel tijd en moeite het heeft gekost om huis en haard,

inboedel en geld terug te krijgen. Bij sommige families hebben de juridische procedures tot 1951 geduurd. Welke steun en compensatie heeft de plaatselijke overheid verleend na de oorlog en wat doet de gemeente Roermond anno 2022 om invulling te geven aan duurzaam gedenken en herdenken, om te voorkomen dat er een herhaling kan optreden van de Holocaust?

In 2022 wordt er in Roermond een breed extern onderzoek opgestart naar de ont-eigening van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hein van der Bruggen zal zijn kennis ook hier weer gaan inzetten. Roermond is de eerste stad in Limburg die dit onderzoek serieus oppakt en hopelijk volgen andere steden snel, want 77 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog is het de hoogste tijd om recht te doen aan de joodse gemeenschap in Limburg.

Jac Lemmens